

10. Швидько Г. К. Зуєв Василь Федорович / Г. К. Швидько // Українське козацтво : Мала енциклопедія ; кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко ; відпов. ред. С. Р. Лях. – вид. 2-е, доп. і перероб. – Київ : Генеза; Запоріжжя : Прем'єр, 2006.
11. Шиханов Р. Б. Лясота Еріх / Р. Б. Шифанов // Українське козацтво : Мала енциклопедія ; кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко ; відпов. ред. С. Р. Лях. – вид. 2-е, доп. і перероб. – Київ : Генеза; Запоріжжя : Прем'єр, 2006. – С. 355.
12. Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева / Л. В. Пашина – пер. ; Г. І. Галайда – редагування перекладу, підготовка до друку, примітки ; А. Л. Сокульський – загальне редагування // Запорізька старовина. Спец. випуск. Присвячується світлій пам'яті останнього кошового Запорозького Війська Низового Петра Калнишевського з нагоди 200-ї річниці від дня його смерті. – Київ–Запоріжжя, 2003.
13. Яворницький Д. І. Дніпрові пороги: Географічно-історичний нарис / Д. І. Яворницький. – Дніпропетровськ : Промінь, 1989. – С. 12–13.

REFERENCES

1. Boplan, G.L. (1990), *Opys Ukrainy, Describing of Ukraine*, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
2. Hprlenko, V.F., Kyrchiv, R.F. *Istoriia Ukraininskoi etnografii, The history of Ukrainian ethnography*, Polihraf Konsaltnh, Kyiv, Ukraine.
3. Zuev, V.F. (2001), *Puteshestvennye zapiski, Travelling notes*, Herda, Dnepropetrovsk, Ukraine.
4. Kostomarov, N.I. (2007), *Avtobiohrafia, Autobiography*, Publishing house „Stylos”, Kyiv, Ukraine.
5. *Litopys Hadiatskoho polkovnyka H, Hrabianky, Chronicle by Hadiach colonel H. Hrabianka*, Znannia, Kyiv, Ukraine.
6. Liakh, S.R. (2006), *Boplan Giiom Levasser de, Ukrainian Cossacks Small encyclopedia*, Heneza, Premier, Zaporizhzhya, Kyiv, Ukraine, pp. 52–53.
7. Novytskyi, Ya.P. (2007), *Works, in 5 vol., Vol. 2*, Tandem, Zaporizhzhya, Ukraine.
8. Rihelman, O.I. (1994), *Litopysna opovid pro Malu Rossiiu tai iii narod i kozakiv uzahali, Chronicle tale about Small Rus and its nation and about Cossacks in general*, Lybid, kyiv, Ukraine.
9. Sichynskyi, V. *Chuzhyntsi pro Ukrainu, Foreigners about Ukraine*, Dovira, Kyiv, Ukraine.
10. Shvydko, H.K. (2006), *Zuev Vasyl Fedorovych, Ukrainian Cossacks Small encyclopedia*, Heneza, Premier, Zaporizhzhya, Kyiv, Ukraine.
11. Shychanov, R.B. (2006), *Liasota Erich, Ukrainian Cossacks Small encyclopedia*, Heneza, Premier, Zaporizhzhya, Kyiv, Ukraine, pp. 355.
12. *Shchodennyk Ericha Liasoty iz Stebleva, Diary by Erich Liasota from Stebliv (2003) Zaporizhzhian oldness*, Kyiv, Zaporizhzhya, Ukraine.
13. Yavornytskyi, D.I. (1989), *Dniprovi porohy : heohrafichno-istorychnyi narys, Rapids of Dnipro : geographical and historical essay*, Promin, Dnepropetrovsk, Ukraine.

УДК 821.161.1:82-31

ПРО БАЛЬЗАКІВСЬКИЙ СКЛАДНИК ЛІТЕРАТУРНОГО КОНТЕКСТУ ПОВІСТІ І.С. ТУРГЕНЄВА «НЕЩАСНА»

Кравченко Я.П., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

yana_kr@yahoo.com

Стаття присвячена з'ясуванню характеру впливу окремих мотивів творчості О. де Бальзака на специфіку характеротворення в повісті І.С. Тургенєва «Нещасна». Зокрема, йдеться про творче засвоєння і переосмислення російським письменником окремих складових бальзаківського феномену

«пригніченої жіночності». Наголошується, що аналітика жіночого нещастя в романах О. де Бальзака і повісті І.С. Тургенева базується на художньому дослідженні комплексу однакових факторів-детермінант, котрі визначають особливості жіночої саморепрезентації. До таких факторів належать: репресивна батьківська влада, помилковість реалізації жіночого бажання, руйнівна дія провінційних звичаїв і матеріальної сфери життя. Зіставлення художньої практики Бальзака і Тургенева засвідчує, що обидва письменники виявляють і втілюють комплекс онтологічних і культурно-історичних факторів, котрі пояснюють природу жіночої пригніченості. Зазначається, що в художньому світі Бальзака інтерпретація жіночого нещастя визначається характером звичаїв доби. Адже французький письменник насамперед творить об'єктивну соціально-конкретну панораму суспільних відносин. У Тургенева, навпаки, аналітика жіночого нещастя базується на розумінні його першопричин як явищ онтологічного порядку, часто позбавлених виразної дії зовнішніх, соціально-конкретних детермінант. Однак, зображуючи травматичний душевний досвід «несчастної» героїні, російський письменник використовує прийоми бальзаківського аналітичного методу, заснованого на послідовному включенні до процесу аналізу антропологічних та історичних універсалій жіночого буття.

Ключові слова: контекст, реалізм, аналітизм, пригнічена жіночість, онтологічні універсалії

О БАЛЬЗАКОВСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЛИТЕРАТУРНОГО КОНТЕКСТА ПОВЕСТИ И.С. ТУРГЕНЕВА «НЕСЧАСТНАЯ»

Кравченко Я.П.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

Статья посвящена определению специфики влияния ряда мотивов творчества О. де Бальзака на особенности создания женского характера в повести И.С. Тургенева «Несчастная». В частности, речь идет о творческом переосмыслении русским писателем некоторых признаков бальзаковского феномена «ущербной женственности». Подчеркивается, что аналитика женского несчастья в романах О. де Бальзака и повести И.С. Тургенева базируется на художественном исследовании комплекса одинаковых факторов-детерминант, определяющих особенности женской стратегии саморепрезентации. Устанавливается значение следующих факторов: репрессивная отцовская власть, невозможность реализации женского желания, разрушительное воздействие провинциальных нравов и материальной сферы действительности. Сопоставление ряда приемов художественной практики Бальзака и Тургенева свидетельствует, что оба писателя выявляют и воплощают комплекс онтологических и культурно-исторических факторов, объясняющих природу «ущербной женственности». Отмечается, что в художественном мире Бальзака основным фактором, определяющим природу женского несчастья, являются нравы эпохи. Французский романист создает, прежде всего, объективную социально-конкретную панораму общественных отношений эпохи. У Тургенева, напротив, аналитика женского несчастья базируется на понимании его первопричин как явлений онтологического порядка, часто лишенных выразительного воздействия внешних, социально-конкретных детерминант. Однако, изображая травматический душевный опыт «несчастной» героини, русский писатель использует приемы бальзаковского аналитического метода, основанного на последовательном включении в процесс анализа антропологических и исторических универсалій женского бытия.

Ключевые слова: контекст, реализм, аналитизм, ущербная женственность, онтологические универсалии, антропологические универсалии.

ON BALZAC'S CONSTITUENT OF THE LITERARY CONTEXT IN THE STORY "AN UNHAPPY GIRL" BY I.S. TURGENEV

Kravchenko Ya.P.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

The article is targeted at specifying how some Honoré de Balzac's motives influence the peculiarities of creating a female character in the novel "An Unhappy Girl" ("Neschastnaia") by I.S. Turgenev. In particular, the article researches the Russian writer's creative reconsideration of some features of Balzac's phenomenon "defective femininity". It is emphasized that the analytics of the female unhappiness in the novels by Honoré de Balzac and the story by I.S. Turgenev is based on the literary study of a set of similar determining factors specifying the peculiarities of a female strategy of self-representation. The article shows the significance of the following factors: the retaliatory father's power, the impossibility of realizing a woman's desire, the destructive influence of provincial customs and the material aspect of reality. The comparison of several devices of Balzac's and Turgenev's literary practices indicates that both writers reveal and realize a complex of ontological, cultural and historical factors which explain the nature of "defective femininity". It is stated that in Balzac's literary world the key factor which determines the nature of female unhappiness is the customs of the epoch. First of all, the French novelist creates the objective, socially definite panorama of social relationships of the epoch. On the contrary, Turgenev's

analytics of the female unhappiness is based on the understanding of its causes as of ontological phenomena which are often deprived of any obvious influence from external, socially definite determiners. However, in depicting a traumatic psychological experience of the “unhappy” heroine the Russian writer employs the devices of Balzac’s analytical method based on consecutive inclusion of anthropological and historical universals of the female existence into the analysis.

Key words: context, realism, analytism, defective femininity, ontological universals anthropological universals.

Сучасна наука має плідний досвід вивчення історико-літературної проблеми «Бальзак і російська література». Наукові пошуки в цьому напрямку, розпочаті О.М. Веселовським [1], втілилися в подальших наукових розвідках Л.М. Лотман [2], Т.О. Кочеткової [3], Є.М. Дмитрієвої [4], О.В. Михайлова [5] та ін. Результати літературознавчих пошуків ХХ ст. засвідчують розмаїття форм рецепції бальзаківської творчості в Росії. Дослідження останніх років так само демонструють стійкий інтерес літературознавців до вивчення форм впливу бальзаківської поетики на формування художнього світу Ф.М. Достоєвського [6–8], І.О. Гончарова [9], Л.М. Толстого [3]. Одним з актуальних напрямків літературознавчих шукань є з’ясування специфіки трансформації художніх прийомів О. де Бальзака у творчості фундатора російського реалізму І.С. Тургенєва.

Загальновідомо, що твори О. де Бальзака не знаходили в І.С. Тургенєва високої оцінки. Російський письменник бачив у французькому романісті «великий талант... поруч із нерозумінням художньої правди» [10, с. 21]. Вважається, що метод типізації Бальзака не співзвучний прагненню Тургенєва до простоти і природності. На підтвердження цієї думки, як правило, наводиться згадка сучасника Тургенєва, письменника і критика П.Д. Боборикіна: «Тургенєв незадовго до смерті писав (здається, П.І. Вейнберг), що він ніколи не любив Бальзака і майже зовсім не читав його» [11, с. 233]. При цьому наступна фраза мемуарів Боборикіна засвідчує іншу, протилежну тенденцію – зараховувати російського письменника до бальзаківської традиції класичного реалізму. «Це не завадило йому (Тургенєву – Я.К.) бути реальним письменником, діяти в галузі того роману, якому Бальзак ще з 30-х років надав такого розвитку», – зазначає П.Д. Боборикін [11, с. 234].

Щодо оцінок, даних самим Тургенєвим, то відома його згадка про школу Бальзака в передмові до «Нарисів і оповідань» Л. Кладеля, виданих 1876 р. Коментуючи особливості творчого методу французького прозаїка, Тургенєв визнає провідну роль О. де Бальзака у формуванні нової естетики. Письменник зазначає: «Леон Кладель... належить до нової школи французьких романістів, які поставили собі за мету вивчення і відтворення суспільного життя в його типових проявах. Школа ця, що отримала у Франції не зовсім точну назву реалістичної, – веде свій початок від Бальзака і в цей час вважає своїми головними представниками Флобера, Золя, Гонкура та ін. ...Письменники цієї школи, як відомо, користуються в Росії чи не більшою симпатією, аніж у себе на батьківщині; цей, на перший погляд, вражаючий факт легко пояснюється багатьма історичними та соціологічними даними... Досить сказати, що ці письменники знаходять у нас зручний і вже розроблений ґрунт» [12, с. 367]. Очевидно, що І.С. Тургенєв має на увазі вже сформовані традиції реалізму в російській літературі 1860–1870-х рр., що підготували світоглядну основу для сприйняття і розуміння творчості європейських реалістів. Можна припустити, що, стверджуючи існування «зручного і розробленого ґрунту», письменник усвідомлює і власну роль у розробці художніх принципів реалізму.

Попри відсутність визнання Тургенєвим естетичного впливу Бальзака, дослідники все ж відзначають ознаки їхньої творчої взаємодії. Так, загально визнаним є епізод творчого змагання Тургенєва із Бальзаком у жанрі драми. Йдеться про «Місяць у селі» І.С. Тургенєва та п’єсу О. де Бальзака «Мачуха». Драматичний конфлікт обох творів побудований на суперництві мачухи і пасербиці в боротьбі за прихильність молодого чоловіка. На спорідненість сюжетів першим вказав Л. Гроссман [13]. Пізніше Л. Лотман затвердила думку про беззаперечну перемогу російського класика у символічному

художньому змаганні. Адже Тургенєв, на думку дослідниці, долає мелодраматичні штампи, характерні для французького попередника. «"Місяць у селі", – зазначає Л. Лотман, – не просто не схожий за стилем на драму Бальзака, а полемічно загострений проти розуміння драматизму, прищепленого французькій літературі шаленою словесністю. Тургенєв демонструє, що не інтрига, кинджал і отрута, пекучі ревності і адюльтер, а невеликі ухилення від суворого морального самоконтролю, угоди з совістю, недікатне вторгнення в чужий внутрішній світ можуть призвести до зради, жорстокості і спричинити за собою загибель почуття, щастя і життя» [2, с. 548]. Порівняння художніх достоїнств обох творів не є предметом цієї статті. Однак зафіксований факт творчої полеміки засвідчує, що Бальзак викликав інтерес російського класика, опосередковано чи безпосередньо впливав на формування певних аспектів проблематики художніх творів.

Метою статті є встановлення специфіки засвоєння і трансформації бальзаківських мотивів у повісті І.С. Тургенєва «Нещасна».

Повість майже не привертала уваги дослідників, і спеціальних праць, присвячених цьому твору, мало. У нечисленних спробах інтерпретації наголошується, що твір вирізняється з художньої манери Тургенєва, адже не містить живого відгуку на злободенні питання і проблеми сучасності, такого характерного для творчості письменника. З огляду на це, у працях літературознавців акцентується увага на тому, що «пошуки нових тем, характерів, принципів зображення дійсності наближають Тургенєва до творчого досвіду Достоєвського» [14, с. 130]. Л.М. Лотман розглядала «Нещасну» як своєрідний етюд, епізоди якого «нагадують звичайні для Достоєвського ситуації» [2, с. 134].

Ця вельми поширена думка деякою мірою підтверджується авторським ставленням до твору, що відбито в епістолярних оцінках. Так, у кількох листах Тургенєв називав «Нещасну» «дуже чудною», «непроникно чорною», «найпохмурішою». У листі до Л. Фрідлендер від 21 липня 1869 р. Тургенєв зізнавався: «Мені самому вона (повість «Нещасна» – Я.К.) не дуже подобається – занадто багато в ній патології». У відповідь на позитивний відгук Фрідлендер письменник знову підкреслив ту саму думку: «Те, що «Нещасна» сподобалася Вам, незважаючи на всю патологію, надзвичайно потішило мене». Про це ж Тургенєв писав і П. Гейзе: «Надсилаю Вам мою книжку і перепрошую за надмірну патологію» [12, с. 346].

Інтерпретатори зазвичай пов'язують акцентований письменником підвищений ступінь патології з характером головної героїні – нещасної Сусанни, незаконнонародженої доньки багатого поміщика Колтовського, що важко поневіряється в сім'ї жорстокого вітчима, згодом помирає з невідомих причин. Існують очевидні паралелі відтвореної Тургенєвим колізії із характерними ситуаціями Ф.М. Достоєвського. Сусанну порівнюють із Іполитом Терентьєвим з роману «Ідіот», з Аркадієм Долгоруким з роману «Підліток», з героїнею повісті «Кроткая» та ін. Подібні зіставлення закономірні, оскільки і в Тургенєва, і в Достоєвського порушуються гострі питання, пов'язані з особистістю, яке зазнає утисків від суспільства. Зазвичай у Достоєвського це дитина із «випадкового сімейства», що стала дорослою, але залишилася дуже вразливою. Найчастіше схожість вбачають саме в цій темі, – історії долі дитини з артистичної сім'ї, роблячи акцент на тому, що Тургенєв звернувся до цієї теми не без впливу Достоєвського. Таким є загальне уявлення про літературний контекст повісті «Нещасна». Проте він, на нашу думку, потребує певного уточнення і доповнення, адже жоден з літературознавців не бере до уваги присутність бальзаківської складової в сюжеті й поетиці твору.

Як відомо, сповнені драматизму перипетії жіночої долі – провідна тема творця «Людської комедії». Знаменитий аналітичний метод засновника європейського реалізму блискуче втілений в історіях нещасних жінок. «Будинок кішки, що грає в м'яч», «Покинута жінка», «Лілея долини», «Євгенія Гранде», «Стара діва», «Тридцятилітня жінка», «Батько Горіо»,

«Втрачені ілюзії», «Пишнота та злидні куртизанок» та ін. присвячено осмисленню природи жіночого нещастя, його витокам, розвитку, формам вияву, емоційним трансформаціям та, зрештою, пошукам шляхів порятунку.

Повість «Нещасна» написана Тургенєвим 1868 р., через вісімнадцять років після смерті Бальзака, але дія твору віднесена на три десятиліття назад. Знайомство розповідача Петра Гавриловича з Фустовим, сімейством Ратчів та Сусанною, підступна зрада Сусанни її родичами, сповнена драматизму сповідь дівчини, її смерть та поховання датовані 1835 р., а відомості про подальшу долю учасників подій кількома роками потому. Так само у тридцятих відбувається дія більшості відомих «жіночих» історій Бальзака, адже 1834 – це рік остаточного формування задуму грандіозного романного циклу «Людська комедія», у якому мали втілитися нові принципи зображення особистості і дійсності. Загалом 1830-ті – це десятиліття абсолютної бальзаківської слави і на батьківщині, і за кордоном, що завершилося формуванням плану «Людської комедії» і публікацією знаменитої передмови, де стверджується, що «пристрасна доброчесність» стане однією з ключових тем задуманої панорами соціального життя Франції першої половини XIX ст.

Фактор збігу сюжетного часу повісті із бальзаківським періодом у європейській літературі, можливо, можна пояснити спробою Тургенєва викликати в читача певні асоціації з літературою попереднього періоду, у якому панувала мода на Бальзака. Про це свідчать кілька сюжетних елементів, зокрема експозиція повісті: поява розповідача – молодого, недосвідченого юнака Петра Гавриловича, не позбавленого наївності і щирого співчуття людському стражданню, не може не викликати алюзій на бальзаківського улюбленця Ежена Растиньяка, котрий у романі «Батько Горію» так само, будучи зовсім юним дебютантом вищого паризького товариства, стає свідком і учасником драматичних подій, пов'язаних із тотальним порушенням моральних законів у межах однієї сім'ї. Тургенєвський твір дає кілька варіацій улюбленої бальзаківської сюжетної моделі «молодий чоловік у суспільстві» – це розповідач, Фустов і молодий Віктор Ратч, з кожним з яких пов'язане окреме бачення життєвого вибору і моральних пріоритетів.

Тургенєвська повість характеризується імпліцитною присутністю Франції. Із Парижа приїздить до Тульської губернії поміщик Колтовський, він розмовляє виключно французькою, у вітальні читають Вольтера, Сен-Сімона, Маблі, Гельвеція, згадують знаменитого зоолога Жофруа де Сент-Ілера, яким, до речі, захоплювався О. де Бальзак, неодноразово висловлював свою повагу до науковця, присвятив йому роман «Батько Горію».

Провідною ж темою «Нещасної» є акцентована в Передмові до «Людської комедії» «пристрасна доброчесність», але, на відміну від попередника, досліджена на ґрунті російської дійсності. У Бальзака ця тема набуває характеру художнього дослідження пригніченої жіночності, причому у двох протилежних варіаціях. Перша – це дівчина або молода жінка, котра з власної або чужої волі не може або не дозволяє собі відчутти і пережити ті пристрасті та радощі життя, заради яких вона створена природою. Така практика суворого емоційного самообмеження характеризує матір і дочку Гранде та служницю Нанету («Євгенія Гранде»), пані Гільом та її старшу дочку Вірґінію («Дім кішки, що грає у м'яч»), Поліну («Шагрєнева шкіра»), стару діву Мішоно, пані Воке, Вікторину Тайфер («Батько Горію»), Розу Кормон («Стара діва»). Усі ці героїні старі дівки, жінки, покинуті коханцями, зражені чоловіками, нереалізовані як дружини, матері, доньки, коханки. Ознаки цього типу пригніченої жіночності в художньому світі Бальзака: обділеність батьківською любов'ю, особиста несвобода, залежність від думки суспільства, недостатня матеріальна забезпеченість, невпевненість у собі, готовність задовольнятися малими потребами, покірливість, цнотливість, безмежне терпіння, наївність, суворість виховання, зовнішня безбарвність існування, брак чуттєвості.

Інша варіація недостатньої жіночості, навпаки, має в основі надмірність у задоволенні чуттєвих і матеріальних потреб. Це віконтеса де Босеан, Анастасі де Ресто, Дельфіна Нусінген («Батько Горіо»), Жюлі де Еглемон («Тридцятирічна жінка»), Коралі («Втрачені ілюзії»), Естер («Пишнота і злидні куртизанок»), Феодора («Шагренева шкіра»), Августина Гільом («Дім кішки, що грає у м'яч»). Жінки, які є нещасними через власний свідомий життєвий вибір, у якому вони трагічно помилились. При цьому в обох моделях зовнішність жінки і її походження не мають значення: однаково нещасні і вродливі, і некрасиві героїні, і аристократки, і дочки банкірів, і служниці, і актриси, і проститутки.

Фактори, що призводять до появи зазначених ознак у художньому світі Бальзака, виразно окреслені. По-перше, це батьківська влада, що набуває жорстоких репресивних форм. Причому влада батька реалізується так само у двох варіаціях. Перша – це батьки, у методах виховання яких акцентується гіперболізований вияв суворості, майже протиприродна відсутність будь-яких батьківських почуттів. Старий Гранде («Євгенія Гранде»), банкір Тайфер («Батько Горіо»), старий Гійом («Дім кішки») є адептами монопристрасті, вони одержимі жагою капіталу – другого за значенням винуватця жіночих нещасть у творах Бальзака. Ця пристрасть призводить до крайнього ступеня душевної сліпоти і виродження почуття батьківської любові, тобто має соціально-історичну причину.

Ще одна модель батьківської влади пов'язана з іншою монопристрастю – надмірною батьківською любов'ю і опікою дітей, прагненням захистити їх від життєвих помилок і забезпечити найкраще майбутнє. Батько Горіо, батько Жюлі де Еглемон («Тридцятирічна жінка»), батько Поліни пан Годен («Шагренева шкіра») теж стають мимовільними винуватцями страждань своїх дочок. У цьому випадку причиною жіночого страждання стає м'якість батьківського характеру, його неспроможність протистояти жіночому бажанню.

Бажання жінки є другим чинником-детермінантом пригніченої жіночності. Воно має тотальну владу в художньому світі французького письменника. Бажання мати чоловіка, коханця, любов, пристрасть, речі захоплює героїнь Бальзака і позбавляє їх здорового глузду. Звідси – третій чинник, що призводить до жіночого пригнічення і часто смерті – трагічна помилка щодо предмету бажання, котрий перетворюється на об'єкт кохання. Цікаво, що навіть найпригніченіша жінка в Бальзака завжди має можливість обирати. І в процесі вибору вона робить фатальну помилку – обирає чоловіка, не гідного її, або того, кого вона, зрештою, не зможе зрозуміти. Фінал однаковий – страждання і неможливість реалізувати власну жіночність.

Важливий чинник, що провокує жіноче нещастя, – провінційні звичаї. Містечка, відтворені в романах Бальзака, – Сомюр, Ангулем, Алансон, – мають виразно окреслені характеристики хронотопу провінції – закритого, обмеженого, затхлого, бездуховного простору, де панує безмежжя матеріальних речей, одноманітність і обмеженість зацікавлень. Жінка в цьому просторі змушена існувати не в духовному просторі, а в різноманітних формах матеріальної практики: у підприємстві, обміні, комерційних угодах. Матеріальна стихія має пріоритетне значення в Бальзака. Вона підкорює собі все і зрештою здатна вбити жінку.

Ілюстрацією узагальненого тлумачення пригніченої доброчесності в усіх зазначених творах може бути авторське пояснення трагічної долі Євгенії Гранде з однойменного роману: «У будь-якому становищі на долю жінки випадає більше горя і страждань, аніж на долю чоловіка. У чоловіка – сила і можливість виявляти свої здібності: він діє, рухається, працює, мислить, він передбачає майбутнє і в ньому знаходить розраду.... Жінка ж залишається на місці. Сама зі своєю скорботою, від якої ніщо її не відволікає, вона спускається на дно прірви, що розступилася, вимірює її і нерідко заповнює своїми

обітницями і сльозами... Відчувати, любити, страждати, жертвувати собою – ось що завжди буде сенсом життя жінки» [16, с. 691].

Ще одним ефективним засобом узагальнення є фінальні авторські сентенції моралістичного змісту. Наприклад: «Така історія цієї жінки – жінки не від світу серед світу, що була створена для величі дружини і матері і не отримала ані чоловіка, ані дітей, ані родини» [16, с. 702]. Або філософські на зразок: «Смиренні і милі квіти, що розпустилися в долинах, можливо, помирають, коли пересадити їх занадто близько до небес, туди, де зароджуються грози, де сонце пече і спалює» [17, с. 103].

У тургеневському варіанті пригніченої жіночності немає акцентування статевої приналежності як першопричини усіх нещасть. Адже в художньому світі Бальзака народитися жінкою вже означає потенційно бути нещасною. Сусанна Тургенєва – це не пригнічена жіночність, а, скоріше, ображена доброчесність. Акцентується не жіночність, а масштаби нещастя героїні. Тема супроводжується низкою мотивів, що не характерні для французького попередника, і мають на меті посилити драматичний ефект. Такі мотиви, як сирітство, відчуженість за національною приналежністю, унікальний музикальний талант, невідповідність власному соціальному середовищу – підвищують ступінь емоційного напруження.

Героїня з перших сторінок постає душевно надломленою. У портреті підкреслюється хворобливість, знервованість, зневіра: «Ее красивое, но уже отцветающее лицо носило отпечаток уныния, гордости и болезненности». Підкреслена «холодність статуї» [15, с. 78], «холодний, сталевий блиск очей» [15, с. 81] є ознаками пригніченості емоцій. Характерний тургеневський таємний психологізм виявляє себе у фіксації жестів, найдрібніших фізичних реакцій, що мають підкреслити патологію: «Она глянула на меня своими сумрачными глазами и чуть-чуть прикусила ногти пальцев на левой руке... такая у ней была привычка, я заметил, – привычка, свойственная нервическим людям» [15, с. 99]. Подібним чином змальований внутрішній стан жінки: «Сусанна словечка не проронила в ответ ему, только головой встряхнула, и лицо приподняла, да, взявшись обеими руками за локти, прямо усталилась на него. В глубине ее неподвижных расширенных глаз глухим, незагасимым огнем тлела стародавняя ненависть» [15, с. 89]. Стан тління, акцентований письменником, можна протиставити стану короткотривалого емоційного горіння бальзаківських героїнь.

Цікаво, що сама тургенєвська дівчина називає дві причини своїх страждань – відсутність любові до неї з боку будь-кого і свою належність до євреїв: «О, бедное, бедное мое племя, племя вечных странников, проклятие лежит на тебе!.. Но смерть всюду, всюду неизбежная смерть!» [15, с. 111].

Тургенєвську героїню вирізняє унікальний мистецький талант – віртуозна гра на фортеп'яно, завдяки йому вона одразу підноситься над оточенням. «Игра Сусанны меня поразила несказанно: я не ожидал такой силы, такого огня, такого смелого размаха. С самых первых тактов стремительно-страстного allegro, начала сонаты, я почувствовал то оцепенение, тот холод и сладкий ужас восторга, которые мгновенно охватывают душу, когда в нее неожиданным налетом вторгается красота» [15, с. 89]. Передача вражень, викликаних музикою, стає ще одним засобом характеристики з арсеналу прийомів таємного психологізму.

Щодо визначальних причин жіночого нещастя в Тургенєва, так само, як і Бальзака, першою є травматичний досвід спілкування з батьком, поміщиком Іваном Колтовським. Акцентується відсутність можливості говорити із ним і про нього. Адже того дня, коли героїня дізнається, що Колтовський її батько, мати накладає сувору заборону на обговорення цієї теми: «Матушка испугалась чрезвычайно. Зажала мне рот... «Никогда, никому не говори об этом, слышишь, Сусанна, слышишь ни слова!..» – твердила она

трепетным голосом, крепко прижимая мою голову к своей груди... И я точно никому об этом не говорила... Это приказание моей матери я поняла... Я поняла, что я должна была молчать» [15, с. 97]. Символічний жест затуляння рота матір'ю надалі поглиблює драматичну ситуацію недомовленості між батьком і дочкою. Взаємне мовчання, ситуація повного стримання емоцій породжує всі подальші випробування Сусанни, стає початком трагедії пригніченої жіночності, адже позбавляє дівчину природного вияву почуттів, а згодом і прав на батьківську спадщину. Колтовський до останнього мовчить, не залишає заповіту і прирікає дочку на низку важких принижень і образ. Після смерті Колтовського відбувається символічна передача героїні у владу дядька, а згодом – вітчима Ратча. Обидві фігури зловісні, далекі від морального ідеалу. Тургенєв підсилює мотив деспотичної батьківської влади, адже якщо між батьком і Сусанною існувало трагічне мовчання, що не дало виявити природний душевний потяг, то у ставленні до неї чоловіків, що замінили батька, визначальними є крайній егоїзм, протиприродний фізичний потяг, жорстокість і жадібність.

Тургенєвська інтерпретація теми жіночого нещастя набуває гіперболізму і катастрофізму. Героїні Бальзака, переживши травмуючий вплив стосунків із батьком, закономірно роблять помилку у виборі об'єкта кохання і самі провокують власне нещастя. Натомість тургенєвська Сусанна робить правильний вибір, закохавшись у молодого Михайла Колтовського. Він єдиний відповідає рівню її душевної чистоти, але підступність псевдобатьків вирішує долю дівчини інакше. У ситуації можливого щастя, коли героїня за крок до омріяної втечі з коханим, над нею знову чиниться насильство, подібне до першого символічного затуляння рота материнською рукою. Тепер воно набуває більш загрозливих форм – дядькових аморальних залищань і фізичного ув'язнення впродовж шести тижнів. Кінцево смерть молодого обранця Сусанни виявляється тим зовнішнім чинником, що остаточно визначає трагічний перебіг подальших подій. Онтологічне зло і нещастя, не детерміноване жодними факторами, додають сюжету катастрофізму.

Загальний драматизм ситуації загострюється кількома ефективними прийомами. По-перше, присутністю розповідача Петра Гавриловича, котрий емоційно переживає знайомство із життєвою історією Сусанни. По-друге, додаванням другого розповідача, яким виступає сама героїня у своєму листі-сповіді. Бальзак не користується формою Я-нарративу і тому не досягає такого ступеня драматизації. По-третє, Тургенєв використовує ефект епілогу, в якому події оцінені вже як давно минулі, однак такі, що не втратили гостроти і гіркоти переживань. Міркування розповідача в епілозі покликані прямо вказати на причини жіночого нещастя: «Кто скажет, что ее убило: оскорбленное ли самолюбие, тоска ли безвыходного положения, или, наконец, самое воспоминание о том первом, прекрасном, правдивом существе, которому она, на утре дней своих, так радостно отдалась, который так глубоко был в ней уверен и так уважал ее?» [15, с. 136]. У кінці роздумів оповідача константи антропологічні відтісняються факторами онтологічного характеру: «Тайны человеческой жизни велики, а любовь самая недоступная из этих тайн...» [15, с. 137].

Отже, характер Сусанни виходить за межі традиційних характеристик «тургенєвської дівчини», і скоріше набуває рис «бальзаківської жінки». Це те, що сам автор називав «підвищеним ступенем патології» у творі. Її вік, поведінка, ступінь відвертості, сміливість, пристрасність не характерні для традиційної тургенєвської дівчини. Тому ми стверджуємо імпліцитну присутність О. де Бальзака.

До опосередкованих впливів Бальзака можна віднести також реалізацію єврейського лейтмотиву. Єврейка Сусанна – головна позитивна і трагічна героїня. І в цьому контексті не можна не згадати благородної єврейки Естер з роману О. де Бальзака «Пишнота і злидні куртизанок». В ім'я кар'єри свого коханого, Люсьєна де Рюампре, Естер, котра поклала край минулому, коли вона була повією, погоджується віддатися банкіру

Нусінгену за мільйон, необхідний Люсьєну для укладення вигідного шлюбу. Пішовши на приниження, Естер закінчує життя самогубством, тим самим принісши себе в жертву коханню.

Інша варіація єврейського мотиву пов'язана зі сферою музики. Відтворюючи гру Фустова на цитрі, розповідач передає своє враження: «...на меня этот инструмент постоянно производил впечатление самое тягостное. Мне всегда чудилось и чудится доселе, что в цитре заключена душа дряхлого жида-ростовщика и что она гнусливо ноет и плачется на безжалостного виртуоза, заставляющего ее издавать звуки» [15, с. 81]. Цей фрагмент традиційно інтерпретується як один зі складників біблійного контексту, оскільки цитра – єврейський національний інструмент, що згадується в Біблії. Але є не менше підстав розглядати згадку про «дряхлого жида-ростовщика» як алюзію на бальзаківського Гобсека. Можливо, позбавлений пристрасності Фустов теж певною мірою Гобсек, виважений у прояві емоцій, скупий у вираженні почуттів. Він майже з гобсеківською філософською відстороненістю спостерігає за тим, як героїня віддає останні емоційні сили на боротьбу з життєвою несправедливістю, та у вирішальний момент цієї боротьби не простягає бажаної руки допомоги.

Отже, зіставлення художньої практики Бальзака і Тургенєва в дослідженні природи жіночого нещастя засвідчує спільність творчих прийомів. Обидва письменники з'ясовують і втілюють комплекс онтологічних, антропологічних і культурно-історичних чинників, що визначають природу складного феномену жіночої пригніченості. У художньому світі Бальзака інтерпретація жіночого нещастя впливає з аналізу звичаїв доби. Адже він, будучи «секретарем суспільства», творить об'єктивну соціально-конкретну панораму суспільних відносин. Тому онтологічні і антропологічні універсалиї при всій своїй значущості поступаються факторам соціально-історичним. Тобто для практики жіночого самоствердження травмуючий вплив капіталу не менший, ніж травмуючий вплив батьківської нелюбові. У Тургенєва аналітика жіночого нещастя базується на розумінні його першопричин як явищ онтологічного порядку, часто позбавлених зовнішніх детермінант. Російський письменник зображує свою героїню у зіткненні з вічними сторонами людського буття: любов'ю, зрадою, байдужістю, ненавистю, смертю. Таке зіткнення породжує травматичний душевний досвід, що разом із віковим і соціальним чинниками наближає героїню Тургенєва до жінок бальзаківського душевного складу. Отже, можемо розглядати «Нещасну» як вихід за межі усталеного канону, своєрідний авторський художній експеримент, котрий засвідчує одну з форм творчого засвоєння бальзаківської традиції в російській літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовский А. Н. Западное влияние в новой русской литературе / А. Н. Веселовский. – М. : Типография В. М. Скабичевского, 1916. – 274 с.
2. Лотман Л. М. Драматургия И. С. Тургенєва / Л. М. Лотман // Тургенєв И. С. Полное собрание починений и писем в тридцати томах. – Т. 2 : Сцены и комедии. – М. : Наука, 1979. – С. 529–560.
3. Кочеткова Т. В. К истории творчества Бальзака в России (Критико-библиографический обзор) / Т. В. Кочеткова // Труды / Гос. б-ка Латв. ССР. Рига, 1964. – Т. 1. – С. 234–307.
4. Дмитриева Е. Е. Русские пути и перепутья Бальзака / Е. Е. Дмитриева // Оноре де Бальзак : денди и творец. – М. : Гос. музей А. С. Пушкина, 1997. – С. 112–132.
5. Михайлов А. Д. Из истории переводов Бальзака в России / А. Д. Михайлов // Оноре де Бальзак : денди и творец. – М. : Гос. музей А. С. Пушкина, 1997. – С. 112–132.
6. Чернова Н. В. «Красная гостиница» Бальзака: мотивы и реминисценции в текстах Ф. М. Достоевского / Н. В. Чернова // Роман Ф. М. Достоевского «Идиот» :

- современное состояние изучения : сб. работ отечеств. и зарубеж. ученых / Под ред. Т. А. Касаткиной. – М. : Наследие, 2001. – С. 550–558.
7. Сафонова С. Ю. Ф. М. Достоевский и О. Бальзак : диалог мировоззрений / С. Ю. Сафонова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2012. – № 17 (271). – Филология. Искусствоведение. – Вып. 66. – С. 113–116.
 8. Мамедханова М. Дж. Взаимосвязь реализма О. Бальзака и Ф. М. Достоевского / М. Дж. Мамедханова // Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия : филология, история, востоковедение. – Вып. 2. – 2011. – С. 76–79.
 9. Биченко С. Г. Репрессивный проект в тезаурусе реалистической литературы / С. Г. Биченко // Знание. Понимание. Умение. – 2012. – № 4. – С. 89–92.
 10. Гутман Д. Тургенев и европейский реализм середины XIX века / Д. Гутман // Филологические науки. – 1968. – № 5. – С. 44–49.
 11. Боборькин П. Д. За полвека. Воспоминания / П. Д. Боборькин. – М. : Захаров, 2003. – 686 с.
 12. Тургенев И. С. Письма : в 12 т. – Т. 7 / И. С. Тургенев // Полное собрание сочинений и писем : в 30 т. – М. : Наука, 1981. – 278 с.
 13. Гроссман Л. П. Театр Тургенева. – [Электронный ресурс]. / Л. П. Гроссман // Собрание сочинений : в 5 т. – Том III. Тургенев. Этюды о Тургеневе. Театр Тургенева. – М. : Изд-во «Современные проблемы» Н. А. Столляр, 1928. – 317 с. – Режим доступа: http://az.lib.ru/g/grossman_1_p/text_1928_teatr_turgeneva.shtml
 14. Тюхова Е. В. Повесть Тургенева «Несчастливая» и Достоевский (Принципы психологического анализа) / Е. В. Тюхова // Четвертый Межвузовский Тургеневский сборник. – Орел, 1975. – Т. 17 (110). – С. 127–134.
 15. Тургенев И. С. Несчастливая / И. С. Тургенев // Полное собрание сочинений и писем : в 30 т. – Т. 8 : Повести и рассказы. – М. : Наука, 1981. – С. 61–138.
 16. Бальзак О. де Евгения Гранде / О. де Бальзак // Собрание сочинений : в 10 т. – Т. 2. – М. : Художественная литература, 1982. – С. 551–719.
 17. Бальзак О. де Дом кошки, играющей в мяч / О. де Бальзак // Собрание сочинений : в 10 т. – Т. 1. – М. : Художественная литература, 1982. – С. 53–106.

REFERENCES

1. Veselovsky, A.N. (1916), Western influence in the new Russian literature, *Zapadnoe vliianie v noviy russkoi literature*, Moscow, Typography of Skabichevsky.
2. Lotman, L.M. (1979), Drama of I.S. Turgenev, *Dramaturgiia Turgeneva* // Turgenev I.S. Complete Collection works and letters in thirty volumes. – V. 2. Scenes and comedy, Moscow, Nauka, pp. 529–560.
3. Kochetkova, T.V. (1964), On the history of Balzac's art in Russia, *K istorii tvorchestva Balzaka v Rossii* // Works, National library of Latvia, Riga, Vol. 1, pp. 234–307.
4. Dmitrieva, E.E. (1997), Russian ways and byways of Balzac, *Russkie puti i pereputija Balzaka* // Honore de Balzac: dandy and creator, Moscow, State Museum of A.S. Pushkin, pp. 112–132.
5. Mikhailov, A.D. (1997), From the history of translation of Balzac in Russia, *Iz istorii perevodov Balzaka v Rossii* // Honore de Balzac: dandy and creator, Moscow, State Museum of A.S. Pushkin, pp. 112–132.
6. Chernova, N.V. (2001), «Red Hotel» of Balzac: motifs and allusions in the texts of F.M. Dostoevsky, «Krasnaia gostinitsa» Balzaka: motivi i allusii v tekstakh F.M. Dostoevskogo // «The Idiot» of Dostoevsky: the current state of the study / Ed. T.A. Kasatkina, Moscow, Nasledie, pp. 550–558.
7. Safonova, S.Yu. (2012), F.M. Dostoevsky and Balzac: dialogue of worldviews, *Dostoevskii i Balzak: dialog mirovozzrenii* // Bulletin of the Cheliabinsk State University, no, 17 (271). – Philology. Arts. Vol. 66, pp. 113–116.

8. Mamedkhanova, M.J. (2011), The relationship of realism Balzac and F.M. Dostoevsky, *Vzaimosviaz realizma Balzaca i Dostoevskogo* // Scientific notes of the Trans-Baikal State University. Series: philology, history, oriental studies. – Vol. 2, pp. 76–79.
9. Bichenko, S.G. (2012), Repressive project in thesaurus of realistic literature, *Repressivnyi proekt v tezauruse realisticheskoi literaturi* // Knowledge. Understanding. Ability, no. 4, pp. 89–92.
10. Gutman, D. (1968), Turgenev and European realism of XIX century, *Turgenev i evropeiskii realism XIX veka* // Philology, no. 5, pp. 44–49.
11. Boborykin, P.D. (2003) For half a century. Memories, *Za polveka. Vospominaniia*, Moscow, Zakharov.
12. Turgenev, I.S. (1981), Letters to the 12 volumes. – Vol. 7, *Pisma v 12 tomakh* // Complete Collection repaired and letters in 30 volumes, Moscow, Nauka.
13. Grossman, L.P.(1928), Theatre of Turgenev, *Teatr Turgeneva* // Grossman L.P. Works in five volumes. Volume III. Turgenev. Studies of Turgenev. Theatre of Turgenev, Moscow, Publishing house «Modern Problems» N.A. Stollyar.
14. Tiukhova, E.V. (1975), Turgenev's novell «An unhappy girl» and Dostoevsky (Principles of psychological analysis), *Povest Turgeneva «Neschastnaia» i Dostoevskii*// Fourth Intercollegiate Turgenev collection. – Orel, Vol. 17 (110), pp. 127–134.
15. Turgenev, I.S. (1981), An unhappy girl, *Neschastnaia* // Turgenev I.S. Complete collection of letters and repaired in 30 volumes, Vol. 8. Novels and short stories, Moscow, Nauka, pp. 61–138.
16. Balzac, O. de (1982), Eugenie Grandet, *Evgeniia Grande*, Collected Works in ten volumes. – Vol. 2, Moscow, Literature, pp. 551–719.
17. Balzac O. de (1982), House of Cat playing ball, Collected Works in ten volumes. Vol. 1. – Moscow, Literature, pp. 53–106.

УДК 821.161.2:82-14:398

АРХЕТИП ДОМУ В ПОЕЗІЇ Л. КОСТЕНКО

Миронюк Л.В., ст. викладач

*Запорізький національний технічний університет, вул. Жуковського, 64,
м. Запоріжжя, Україна*

myronuk_lina@mail.ru

У статті зроблена спроба осмислити архетип Дому в поезії Л. Костенко, щоб виокремити місце поетеси в структурі українського художньо-міфопоетичного канону, а також схарактеризувати унікальність авторської поетично-мовної картини світу.

Ключові слова: архетип Дому, образ, лірична героїня, дихотомія.

АРХЕТИП ДОМА В ПОЭЗИИ Л. КОСТЕНКО

Миронюк Л.В.

*Запорожский национальный технический университет, ул. Жуковского, 64,
г. Запорожье, Украина*

В статье сделана попытка осмыслить архетип Дома в поэзии Л. Костенко, чтобы определить место поэтессы в структуре украинского художественно-мифопоэтического канона, а также охарактеризовать уникальность авторской поэтической-языковой картины мира.

Ключевые слова: архетип Дома, образ, лирическая героиня, дихотомія.

HOUSE ARCHETYPE IN L. KOSTENKO'S POETRY

Myroniuk L.V.

Zaporizhzhya National Technical University, Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhya, Ukraine

In article attempt to comprehend a House archetype in L. Kostenko's poetry is made with the aim of determining his place in the structure of the Ukrainian literary mythopoetic canon and characterization of the uniqueness of his literary and linguistic view of the world.

The article is devoted to the investigation of the archetype of home, embodied by literary means in the poetic texts of L. Kostenko. The abovementioned problem has not been studied in the works of the poetess.